

Befejezésül még vissza kell vonnom valamit. Egyszerűség kedvéért mindig a nyelv *rendszeré*temlegettem Karácsony Sándor könyvével kapcsolatban. Való igaz: azt mondják el ez a könyv, *hogyan* lehet a nyelvi rendszert a nyelv funkciója felől leírni. De vigyázat! – *nem írja le* a nyelvi rendszert a maga egészében. Ezért csalódunk olykor, ha szeretnénk minden felvetett rendező szempont következetes végigvitelét látni a nyelv valamennyi szintjén; itt-ott kifejti az összefüggéseket, másutt csak céloz rájuk, vagy még azt sem teszi. Egyetlen is az előadása: bizonyos kérdéseket nagyon részletesen elmagyaráz, másokat meg éppen csak érint. Szóval: sokszor nem találjuk meg benne, amit keresünk.

Pedig tudhatnánk, megírta a bevezető tanulmányban: nem nyelvtudományi művet írt, hanem pedagógiát. Aki a bevezetőnek nem hiszi el, higgye el a könyv címének, amelyben nincs határozott névelő. Nem *A* magyar nyelvtan, hanem csak *Magyar nyelvtan*, társaslélektani alapon. Vagyis, ahogyan már próbáltam feloldani, jobban tagolni ezt a címet: *hogyan* taníthatunk magyar nyelvtant társaslélektani alapon. A magyar nyelv nyelvtanát Karácsony Sándor – sajnos – nem írta meg. Használjuk ezt a könyvét arra, amire szánta.

JEGYZET

- (1) *Az először 1938-ban megjelent könyv 1992-es új, reprint kiadása kapcsán 1992. decemberében tartott előadás szerkesztett szövege.*
- (2) *Aradi József: Mindennapi közlésvilágunk = Tett 1979. 3. sz. 2-6., 49-51. p.*
- (3) *Fabricius-Kovács Ferenc: Kommunikáció és anyanyelvi nevelés, Bp. OPI. 1980.*
- (4) *A zárójelben álló számjegyek itt és a továbbiakban a kiadvány oldalszámát jelzik.*

KÖVENDI DÉNES

Az odúlakó lélektana

Egyik kései művében első hallásra meglepő, legalábbis filozófus részéről szokatlan tanácsot adott olvasóinak *Lev Sesztov*. „Amikor beszélgetőtársadat hallgatod vagy amikor könyvet olvasol – írja – ne tulajdoníts különösebb jelentőséget az egyes szavaknak, sőt egész szövegrészeknek se. Próbáld meg elfelejteni az olvasott gondolatokat, s ne fordíts figyelmet kifejtésük következetességére. Tartsd szem előtt, hogy beszélgetőtársad csak azért folyamodik a kifejezés kész formáihoz, mert talán akar ugyan, de nem tud más módon megnyilatkozni. Próbáld meg arckifejezésére figyelni, füleld hangjának intonációját – ez segít abban, hogy a szavakon keresztül bepillants a lelkébe. Nemcsak a beszédből, hanem az írott szövegből is kihallani az író hangját, sőt hangszínét is, szeméből és arcáról pedig a legapróbb nüanszokat is meg lehet fejteni.”

E soraiban Sesztov nem pusztán javaslatának egyikét fogalmazta meg, hanem annál jóval többet: több szinten is kimutatható, hogy igazából saját filozófiai alapállásáról és egész életművére érvényes elemző módszeréről vallott. A látszólag kissé bizarr jó tanácsból máris könnyen kiolvasható a szerző nyelvvel szembeni bizalmatlansága és a következetesség észfilozófiai szentsége iránti megvetése. S valóban, Sesztov máshol azt írta, hogy a szó, a logikus gondolatösszeállítás csupán arra való, hogy elrejtse az emberek elől az „örökkévalóság titkát”, az ellentmondásmentességről pedig például így vélekedett: „Az istenek úgy rendelték – csak az istenek agyalhatnak ki ilyet! –, hogy a végső igazság mindig olyan ellentmondásokba ütközzék, melyek elfogadhatatlanok és fülünk számára egyenesen kibírhatatlanok, s a legvakmerőbb kutatókat is elriasztják”.

Sesztov tehát – s ezt még számos tőle vett idézettel alá lehetne támasztani – egyaránt elutasította a logosz hagyományos igazsághordozó erejét, ugyanakkor a szöveg logikai koherenciáját is csupán valamiféle megtévesztő álruhának tekintette. Mit keresett hát olvasmányában? Idézett tanácsából ez is világosan kiderül: a szerző lelkét, amibe a sza-

vakon és más külsődlegességeken áthatolva pillanthatunk csak be. Nem véletlenül adta egyik könyvének azt az alcímet, hogy *Bolyongás a lelkekben*.

Ha máris megfogadjuk Sesztov tanácsát, és szövegeihez az általa javasolt módszerrel közelítünk, két, egymással szorosan összefüggő mozzanatra lehetünk figyelmesek. Az egyik az, hogy – különösen kései műveiben – már-már irritáló gyakorisággal ismétlődik egy *Kierkegaardtól* vett idézet, mely így hangzik: „A lelkem mélyén őrzött magyarázatot, a konkrét magyarázatot, ami pontosan leírná a bennem rejlő borzalmakat, soha nem fogom megadni”.

Ráadásul nemcsak az idézet gyakorisága a szembeötlő, hanem az is, hogy rendszerint kulcsfontosságú helyeken bukkan fel nála, s a szövegkörnyezet alapján mindig úgy érezzük, valami mély belső szükséglet hívja elő. Olyankor eleveníti fel, amikor hangja személyessé válik, s ezzel függ össze másik lélektani jellegű benyomásunk is.

Önmagáról szólva mintha valami titkot akarna feltárni. El is kezd róla beszélni, ám félúton mintegy megtorpan, s vagy elcsuklik a hangja, vagy hirtelen általánosságokra vált át. Megpróbálja, de sohasem tudja kimondani azt a bizonyos valamit, amit másokról szólva maga is kulcsnak tekint az illető művének és világnézetének megértéséhez.

Természetesen nem mi vagyunk az elsők, akik ezekre a mozzanatokra felfigyeltek. Értelmezői egy dologban egyetértenek: van ebben a személyiségben és műben valami különös, titokzatos, megfoghatatlan. Valami, amiről úgyszólván mindazok szólnak, akik munkásságával behatóbban foglalkoztak. Tanítványainak egyike *Benjamine Fondane*, aki a náci haláltáborok áldozata lett, a filozófust ért „borzalmas szerencsétlenségről” beszélt, ám erről konkrétan soha nem volt hajlandó nyilatkozni. *Czeslaw Milosz*, aki kitűnő esszéit írt a filozófusról, föltételezi, tragédiája arra vezethető vissza, hogy nem volt tehetsége a költészethez, *Bergyajev* viszont – nem kis meglepetésre – azt állítja, hogy Sesztov rossz pszichológus volt.

Bizonyára kár lenne eldönteni, hogy melyiküknek van igaza. Annál inkább, mert az a bizonyos „borzalmas szerencsétlenség”, amiről Fondane beszélt, valószínűleg egészen máshol kereshető, ám e tekintetben senki semmit nem tudott bebizonyítani. Tény viszont, amit a filozófus lánya is megerősített, hogy Sesztovnak ifjúkorában drámai összetűzése volt apjával, mert zsidó léteire titokban pravoszláv nőt vett feleségül. Sesztov ekkoriban kényszerült Nyugat-Európába szökni, ahol hosszabb időt töltött különféle elmeegógyintézetekben.

Minderről azonban bővebb adatok máig nem állnak rendelkezésre. Csupán külsőségek, melyekből a sesztovi értelemben vett lényegre legfeljebb következtetni lehet. Elevenítsük fel a legalapvetőbbeket.

1866-ban született Kijevben Lev Iszakovics Svarcman néven, amit később cserélt fel a Sesztovra. Hogy miért épp erre, megint csak nem lehet tudni, ám aki ismeri filozófiai fejlődését, akár szimbolikus jelentőséget is tulajdoníthat annak, hogy a sesztov szóval az orosz nyelvben azt a munkást jelölik, aki csákyával tereli a hajót az ár ellen.

Mielőtt erre az ár elleni jelképes szellemi hajózásra sor került volna, Sesztov jogot és matematikát tanult. Doktori értekezését a munkásság szociális problémáiról írta, de a hatóságok nemcsak a dolgozat publikálását, hanem megvédését is megtiltották neki, mert azt lázítóan baloldalinak és veszélyesen marxista beállítottságúnak ítélték. A cenzori jelentés szerint a dolgozat közreadása a forradalom azonnali kitörésével fenyegetne!

Nem is került nyilvánosságra mind a mai napig, ám annak alapján, amit másodkézből tudni lehet róla, biztosra vehetjük, hogy ezt követően gyökeres fordulat következett be Sesztov munkásságában. A társadalmi elkötelezettség nyomtalanul eltűnt műveiből, s a múlt századi krizeológia örököséként figyelme a tragédia filozófusai felé fordult. Írt egy irodalomkritikai könyvet *Shakespeare-ről* és kritikusról, *Brandes-ről*, ezt követte *A jó fogalma Tolsztoj gróf és Nietzsche tanításában* című műve 1900-ban, majd a *Dosztojevszkij és Nietzsche* című könyv következett 1903-ban, melynek alcíme – A tragédia filozófiája – a frissen megjelent magyar kiadásból sajnos kimaradt.

Mielőtt ez utóbbi művet közelebről szemügyre vennénk, fontos emlékeztetni, hogy amikor írta, már túl volt azon a gyökeres szellemi fordulaton, ami időben egybeesett apjával való súlyos konfliktusával és titokzatos lelki betegségével. Már kiábrándult a marxizmusból és más forradalmi eszmékből, de még nyoma sincs nála annak a radikális

fideizmusnak, ami később eluralja műveit. Akárcsak a századforduló vezető orosz valóságbölcselei, első számú mesterének ő is Dosztojevskijt tekinti, de még nem ismeri Kierkegaardt, akinek fölfedezésében – különösen Franciaországban – később úttörő szerepet játszott.

Utolsó esszéjében bevallja, hogy egyik fő szellemi riválisa, *Edmund Husserl* irányította a dán filozófushoz, akiben – legnagyobb meglepetésére – *Dosztojevskij* hasonmását fedezte fel. Ez a tízes években történt, tehát legalább egy évtizeddel a *Dosztojevskij és Nietzsche* című műve első megjelenése után.

Így ott természetesen nem fordulhat elő a számára oly fontos Kierkegaard-citátum, lényege azonban máris mélyen benne rejlik abban, amit tulajdonképpen tárgyáról, a tragédia filozófiájáról ír. Sesztov kifejti, hogy az emberek szeretik a tragédiákat, de csak a színpadon vagy a könyvekben. Nem így személyes életükben. Ez esetben nem szívesen beszélnek róla, sőt ítóznak tőle. A legriasztóbb és legtragikusabb eseményekről, ha azok a saját életükben történtek, legszívesebben hallgatnak.

Akárcsak Kierkegaard, a lelkük mélyén őrzött magyarázatot, ami leírná a bennük rejlő borzalmakat, nem fogják megadni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az elemző számára teljesen hozzáférhetetlen területről van szó. Az emberek nem beszélnek közvetlenül a tragédiájukról, de közvetetten igen. Hiszen már Nietzsche úgy vélte, hogy még a filozófia, ez a látszólag személytelenül egzakt építmény sem más, mint a filozófus sajátos memoárja és önkéntelen vallomása.

A filozófusok tehát – de az írók, költők is – álarcot viselnek, ami mögött azt a bizonyos legmélyebbet, legintimebbet őrzik. Általában szívesen prédikálnak, de ez csak tanítás, ideológia. Bölcséletük és művészetük lényege máshol, egy mélyebb rétegben kereshető. Sesztov ennek a rétegnek a felfejtését tekintette feladatának. A filozófiai fogalmak és kategóriák örök játékában első helyre tette a személyiséget, az egyes és megismételhetetlen individuumot, akivel életében valami rendkívüli dolog történt. Annyira rendkívüli, hogy miután megtörtént, nem a tanítás táplálja többé a reményt, hanem csakis a reményre épülhet a tanítás.

Ezek a tragédia filozófusai. Ilyen volt Dosztojevskij és ilyen volt Nietzsche is. Kettőjük párhuzamba állításának mindenekelőtt ez az alapja. Közös bennük ifjonti kritikátlan idealizmusuk, ami azután tragikus törést szenved. Dosztojevskij a korabeli haladó irodalmi élet vezéregyéniségének, *Bjelinszkijnek*, – Nietzsche a modern művészeti élet pápájának, *Wagnernek* volt hűséges követője. Ám azután mindkettőjük életében történt valami, ami a dolgok folyását gyökeresen megtörte: Dosztojevskijt halálra ítélik, majd az ítéletet az utolsó pillanatban kényszermunkára módosítják, Nietzsche pedig testileg és lelkileg súlyosan megbetegszik.

Dosztojevskij kiszabadul a munkatáborból, Nietzsche – ha ideiglenesen is – meggyógyul betegségéből, ám eszméik újjászületését mindketten csak ideig-óráig tudják maguk és mások előtt eltitkolni. Az történik, ami a feldolgozatlanul tragikus események után az emberrel történni szokott: nemcsak hogy újjászületnek meggyőződéseik, hanem radikálisan sárba taposnak mindent, amiért azelőtt rajongtak. Gyűlölték, megvetették korábbi hitüket.

Ez az alapséma Dosztojevskij és Nietzsche munkásságára egyaránt érvényes. Éppen ezért, joggal jegyzi meg Sesztov, hogy „ha nem a közös származás, nem az együttélés vagy a hasonló jellem, hanem az azonos belső tapasztalat teszi rokonná az embereket, akkor Nietzschét és Dosztojevskijt túlzás nélkül nevezhetjük testvéreknek, sőt ikertestvéreknek”. Dosztojevskij meggyőződéseinek újjászületéséről beszél, Nietzsche pedig minden érték újraértékeléséről. A két kifejezés lényegében ugyanazt a folyamatot jelöli.

Egyáltalán nem meglepő tehát Nietzsche határtalan tisztelete Dosztojevskij iránt. Így ír róla: „Dosztojevskij az egyetlen pszichológus, akitől tanultam valamit: életem egyik legszebb sikerének tartom, hogy ismertem műveit”.

Ám ebből Sesztov nemcsak azt a kézenfekvő következtetést vonja le, hogy a nagy orosz író művei megvilágíthatják Nietzsche munkásságát, hanem a fordítottját is: Nietzsche művei sok mindent megvilágítanak abból, ami Dosztojevskijnél homályos maradt.

De maradjunk a két életút szerkezeti párhuzamánál. Dosztojevszkij irodalmi tevékenységét Sesztov két szakaszra osztja. Az első a *Szegény emberekkel* kezdődik, s a *Feljegyzések a holtak házából* című könyvvel zárul. A második korszak kezdetét a *Feljegyzések az egérlyukból* jelenti, végét pedig a *Puskin*-beszéd. A két korszak határán keletkezett *Feljegyzések az egérlyukból* az, amelyben Sesztov szerint Dosztojevszkij végképp leszámol korábbi ideáljával, szociális messianizmusával, és saját igazságának radikális megvallása mellett dönt.

Más szóval, az emberiség elől az odújába bújít hősből, pontosabban antihősből, aki leplezetlen gátlástalansággal vallja be szélsőséges egoizmusát és nárcizmusát, a szerző Dosztojevszkij tragédia utáni személyiségének igazi megfelelőjét látja. De nemcsak az odúlakóban, hanem a Feljegyzéseket követő összes későbbi Dosztojevszkij-mű úgynevezett negatív hősből: Raszkolnyikovban éppúgy mint Kirillovban vagy Ivan Karamazovban. Sesztov szerint az író ezeken az alakokon artikulálta saját nihilista anarchizmusát, a pozitív hősök pedig csupán arra valók, hogy az olvasó figyelmét eltereljék a lényegről, amit az odúlakó így fogalmazott meg: „inkább a világ pusztuljon el, csak én ihaszak mindig teát”.

Ami pedig Nietzsche-t illeti, a *Feljegyzéseknek* az ő munkásságában az *Emberi, nagyon is emberi* című mű felel meg. Sesztov szerint a német filozófus itt vetette le először korábbi maszkjait – tettenért pozitívizmusát, vidámnak nevezett tudományát –, s itt jutott szóhoz maga a szerző. A szerző, akiről Sesztovnak már nem is kell különösebben bizonygatnia, hogy kinek a megfelelője. Hiszen bevallja azt maga Nietzsche, amikor kijelenti: „E könyvben az odúlakót láthatjuk munka közben – hogyan és, vájkál, támad alattomosan”.

A *Dosztojevszkij és Nietzsche* című mű fő érdeme, hogy a szerző számos ilyen konkrét, szinte szó szerinti párhuzamot talált a két tragikus gondolkodó munkásságában. Már Raszkolnyikov cikkében kimutatja a jón és rosszon való túllépés nietzschei programját, Ivan Karamazov monológjában pedig Nietzsche későbbi meggyőződését, hogy nem lehet szeretni a hozzánk közelállót, legfeljebb a távoliakat. Vagy általánosabban, Dosztojevszkij nyílt vagy rejtett megnyilatkozásaiból Sesztov szinte pontról pontra kihámozza a hatalom akarásáról szóló nietzschei tanítást.

A könyv másik vitathatatlan erénye, hogy a szerző kitűnő lélektani érzékkel mutatta be azt a folyamatot, ami a tragédia embereiben, az elhagyatottakban és kiábrándultakban feltehetőleg lezajlik. S itt természetesen nem csupán Dosztojevszkijre és Nietzsche-re kell gondolnunk, hiszen Sesztov munkája legalább annyira önarckép mint amennyire arc-kép. Mert emlékezzünk csak vissza életútjára és szellemi fejlődésére!

A folyamat szerkezetileg megdőbentő párhuzamot mutat Dosztojevszkij és Nietzsche sorsával. Akárcsak ők, Sesztov is vakon követett egy eszmét, nevezetesen a marxistát, azután bekövetkezett valami borzalmas dolog az életében, s „eszméi újjászülettek”. Ugyanaz történt vele, mint ami könyvének hőseivel: a szélsőséges idealistából az idealizmus kérlelhetetlen ellensége lett. Minden értéket újraértékelte, túllépett jón és rosszon, de mint Kierkegaard, a magyarázatot, ami leírná a lelkében lejátszódott borzalmakat, nem tudta megadni.

Közvetlenül nem, de közvetetten talán igen: úgy, hogy a saját drámáját Nietzsche és Dosztojevszkij ürügyén mondta el. Ráadásul olyan perspektívából szemlélve őket, mely tőlük aztán igazán nem lehet idegen. Annak meghatározását azonban, hogy pontosan milyen is ez a perspektíva, talán ne mi vállaljuk, hanem bízzuk egy „kívülállóra”: „Ez Sesztov módszere – írja *Hamvas Béla* – a »nagyváros homályának« kétségbeesett rabulisztikája, mely mindent felbont, hogy annál mélyebbre rántsa önmagát a szenvedésben.” Mi ez – tehetjük hozzá –, ha nem az odúlakó nézőpontja?

Lev Sesztov: Dosztojevszkij és Nietzsche. Európa, Budapest, 1991.

SEBŐK ZOLTÁN